

Qədim türk yurdunun söz yaddaşı

Bu zəngin irs qaçqın soydaşlarımızın Vətən sevgisini və doğma torpaq həsrətini yaşadır

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2022-ci il dekabrın 24-də Qərbi Azərbaycandan olan bir qrup ziyalı ilə görüşü zamanı Qərbi Azərbaycanla bağlı bir sıra tapşırıqlar vermiş, əzəli türk torpağı olan indiki Ermənistan ərazisinin qədim zamanlardan etibarən dədə-babalarımıza məxsus olduğunu sübut edən mübariz bir fəaliyyət müəyyənləşdirmişdir. Həmin istiqamətlərdən biri də ulusun, xalqın qədim və zəngin mədəniyyətini özündə ehtiva edən söz sənəti abidələrinin – folklorumuzun toplanması işidir.

Hər bir xalq öz dili ilə, mədəniyyəti ilə tanınmaqdadır. Bu iki amil dünya xalqlarının yaşadıkları əraziləri müəyyən etməkdə əsas amil və sübutdur. Bu prinsipi əsas tutaraq, 2023-cü ilin aprel – noyabr aylarında Naxçıvan MR Mədəniyyət Nazirliyinin Mədəniyyət üzrə Elmi-metodik Mərkəzinin əməkdaşları ərazidə yaşayan sakinlərdən toplanmış Qərbi Azərbaycan bölgə folkloruna və toponimlərinə aid nümunələrin toplanması işi aparmışlar.

Məqalədə muxtar respublikanın Babək, Kəngərli və Şahbuz rayonlarında yaşayan sakinlərdən toplanmış Qərbi Azərbaycan bölgəsinə aid şifahi söz sənəti nümunələrindən bəhs edilir. Müxtəlif yaş qruplarından olan sakinlərin söylədikləri

yıb. Bu, o deməkdir ki, gəlinin cehizində vacib olan bütün əşyalar mövcuddur.

“Nişan”

Qız evində keçirilən nişan mərasiminin xərclərini oğlan tərəfi öhdəsinə götürürdü. Nişan mərasimindəki bu adət yalnız Qərbi Azərbaycan bölgəsinə xas xüsusiyyətdir.

“Gəlinköçürmə”

Gəlin ata evindən çıxıb ər evinə gedərkən yol üstündəki kənd adamları gəlinin boynuna qiymətli ipek yaylıqlar, kələğaytlar və parçalar salırlar. Bu adət

likasının Şahbuz bölgəsində indi də yaşadılmaqdadır. Düşünlür ki, muxtar respublikanın Şahbuz bölgəsinə də məhz Qərbi Azərbaycandan keçmişdir.

Aşqara çıxarılmış, tədqiq edilmiş Azərbaycan folklor nümunələri içərisində indiyə qədər rast gəlmədiyimiz bir el adətindən bəhs etdi bizə Çərəkəz Qalayıv. Zəngəzur və Dərələyəz mahalı üçün spesifik olan bu adət “Qədir gecəsi” adət adlanırmış. Qeyd edək ki, İllaxır çərşənbəsi adətli olan “Qədir gecəsi” adətli ilə bağlı toplanma zamanı bu adətin iki fərqli variantı olduğu məlum oldu.

“Qədir gecəsi”

Bu, “Qurani-Kərim”də bəhsi keçən müqəddəs gecə ilə eyniyyət təşkil etməyən Novruz adətlərinə aid mərasim adıdır. Novruz bayramı mərasimlərindən olan Qədir gecəsi mərasimi ilin son çərşənbəsi icra olunur. Dərələyəz variantına görə, İllaxır çərşənbədə tonqal yandırma mərasimindən sonra yalnız qadınların – qız-gəlinlərin iştirak etdiyi Qədir gecəsi mərasimində səhərə qədər oyaq qalaraq məzhəkələr göstərilir. Bu mərasimin simvolik əşyası nənədir. Belə ki, mərasim zamanı nənə asılara yellədilir. İnanılır ki, mərasimdəki qız-gəlinlərə oğul-uşaq nəsb olacaq.

“Qədir gecəsi” adətindən Zəngəzur bölgəsinə aid variantında isə Dərələyəz variantından fərqli məqamlar var. Belə ki, bu gecədə gənc oğlan və qızlar kəndin düzənlik bir yerində toplaşib rəqs edir, mahnı oxuyur, niyyət tuturlar. Həmin gecə ocaq başında oğlanlar içində kərmə (tezək) qırıntıları olan yumru parçadan hazırlanmış şarları alovlandırır əllərində fırladaraq ən uzağa atmağa çalışırdılar.

Qədir gecəsi adətli yalnız qərbi azərbaycanlıların Novruz bayramı ilə bağlı adətlərindəndir.

Qədir gecəsində söylənilən bayatılar, deyimlər, təriflər, cırnatmalar və qarğışlara aid nümunələr:

Bayatı:

**Əzizim, yarımğilə,
Dəsmal ver yarımğilə.
Ürəyim qıştək uçur,
Getməyə yarımğilə.**

Deyim:

**Qayınatama Məkkə qismət olaydı,
Qayınanəmə Qurban qənim olaydı,
Balızımı bağda ilan vuraydı,
Qayınım səlb ağacı olaydı.**

Cırnatma:

**Stol üstə sarımsaq,
Ölməmişəm, canım sağ.
Atam cəfamı çəkdi,
Apardı bir qurumsaq.**

Tərif:

**Haquşda dinar-dinar,
Kəs bağrım dinar-dinar.
Bir balaca yarım var,
Saxlasın pərvərdigar.**

Qarğış:

**Ağ oyman ağı qalsın,
Boğçanda bağı qalsın.
Əziz sevdiyin ölsün,
Ürəyin dağı qalsın.**

Söylən (əvvəlki Əzizbəyov – Vayk rayonu) rayonunun Axta, Zəngibasar – (Masis) rayonunun Zəhmət kəndinin əzəli sakinləri deyirlər ki, kəndlərimizdə “Gəlingətirmə”, ölü gecəsi, “Gəlin-qayınata” adlanan adətləri indi də məişətimizdə yaşadılmaqdadır. Sakinlər qeyd edirlər ki, bu və bu kimi adətlərimiz, gələcəyimiz bizi millət olaraq dünyada tanıdır, həm də gələcək nəsillərin insənpərvər və mehəbbət ruhunda tərbiyələnməsinə böyük töhfələr verir.

“Gəlingətirmə”

Ata ocağından ər evinə köçən gəlin ər evinə çatan zaman evin həyətinin qapısından ev qapısına qədər yerə düzülmüş lavaşları qolları üstünə yığaraq, ər evinə daxil olur. Bununla, gəlinin evə ruzi,

bərəkət gətirdiyinə inanılır.

“Ölü gecəsi”

Dünyasını dəyişmiş şəxsin evində ən yaxın qohumları 3 gün ard-arda gecələri oyaq qalaraq ölü gecəsi saxlayırdılar. Həmin 3 gün ərzində hər gün qəbirlər ziyarət edilirdi (Qərbi Azərbaycana aid adət).

“Gəlin-qayınata”

İki və daha artıq uşaq olana qədər gəlin qayınata ilə danışmır, yanında həyat yoldaşının, uşaqlarının adını çəkmir, onunla eyni süfrədə yemək yemirdi.

XIX yüzilliyin sonu, XX yüzilliyin əvvəllərində Qərbi Azərbaycanda Türk ulusunun qədim sənət növü olan məddahlıq

...Və nəhayət

Həm toplanmış folklor nümunələri, həm bölgəyə xas olan adət-ənənələr, həm də bölgə sakinlərinin ləhcəsi indiki Ermənistan Respublikası adlanan Qərbi Azərbaycan bölgəsinin əzəli Azərbaycan türklərinin yaşadığı ərazi, torpaq olduğunu sübut etməkdədir. Əcdadımız olan dədə-babalarımız Qərbi Azərbaycanın hər bir qarışında türk-İslam mədəniyyətinin bütün xüsusiyyətlərini yaşatmış və bu yaşayışı, həyat tərzini şifahi söz sənətinə köçürmüşdür. Toplanmış folklor nümunələri və yer-yurd adları Qərbi Azərbaycan bölgəsinin əsl sahiblərinin möhürü rolunu oynamaqdadır.

Yer-yurd adlarına aid toplanmış nümunələrdən məlum olur ki, hətta sonuncu qərbi azərbaycanlının ata-baba yurdunu tərk etdiyi 1988-ci ilin dekabr ayına qədər Qərbi Azərbaycan bölgəsində Azərbaycan türklərinin adlandırdıqları türk-mənşəli toponimika sayca daha çox olmuşdur. 1988-ci ildən sonra isə Azərbaycan-türk mənşəli yer-yurd adları tamamilə dəyişdirilərək erməniləşdirilmişdir. Buna baxmayaraq, qərbi azərbaycanlı sakinlərinin özündə də bölgənin türk-İslam mədəniyyəti nümunələrini yaddaşlarında yaşatmaqdadırlar.

Qərbi Azərbaycan sakinlərindən toplanmış yer-yurd adlarına aid bəzi nümunələr

Qaraseyid ocağı, Qorlu bulaq, Pəri bulağı, Armudlu bulaq, Meşə bulağı, İsanın bağı, Ağanın bağı, Əlimərdanın bağı.

şeyr janrıdırsa, məddahlıq folklorumuzda aid incəsənət növüdür.

Məddahlıq sənətinin yaradıcıları məddahlardır. Məddah müasir teatrın bütün aktoru bacarığını özündə birləşdirən bir aktyordur. Məddah, adətən, uca – izləyicilərin onu görə biləcəyi yerdə oturaraq və ya ayaq üstə duraraq bir əhvalatı, nağılı, hadisəni əvvəldən sona qədər nəql edir, həmin əhvalatdakı xarakterləri hətta şivə, ləhcə xüsusiyyətlərinə qədər tamaşaçıya təqdim edir.

Çirli dağı, Matəm ağacı yurdu, Xələfi yurdu, Təxt yurd, Kopar yaylağı, Gədik yaylağı, Dərin çuxur yaylağı, Əyircə yaylağı, Yazı yaylağı, Hasarlı yaylağı, Sandıqlı yaylaq, Şahvəndə yaylağı, Meşə İsxan yaylağı, Qoca qoruuq, Nalbənd piri, Təkə piri, Qırıxlar piri, Hərəmlər piri.

Səyyar BAYAT,
Naxçıvan MR
Mədəniyyət Nazirliyi Elmi-metodik
Mərkəzinin direktoru

folklor nümunələri səs yazısından stenoqram edilərək yazıya alınmış, mətn formasına salınmışdır.

Həm toplanmış folklor nümunələri, həm bölgəyə xas olan adət-ənənələr, həm də sakinlərinin ləhcəsi indiki Ermənistan Respublikası adlanan Qərbi Azərbaycan bölgəsinin əzəli Azərbaycan türklərinin yaşadığı ərazi, torpaq olduğunu sübut etməkdədir. Əcdadımız olan dədə-babalarımız Qərbi Azərbaycanın hər bir qarışında türk-İslam mədəniyyətinin bütün xüsusiyyətlərini yaşatmış və bu yaşayışı, həyat tərzini şifahi söz sənətinə köçürmüşdür. Toplanmış folklor nümunələri və yer-yurd adları Qərbi Azərbaycan bölgəsinin əsl sahiblərinin möhürü rolunu oynamaqdadır.

Yer-yurd adlarına aid toplanmış nümunələrdən məlum olur ki, hətta sonuncu qərbi azərbaycanlının ata-baba yurdunu tərk etdiyi 1988-ci ilin dekabr ayına qədər bu mahallarda Azərbaycan türklərinin adlandırdıqları türk-mənşəli toponimika sayca daha çox olmuşdur. 1988-ci ildən sonra isə Azərbaycan-türk mənşəli yer-yurd adları tamamilə dəyişdirilərək erməniləşdirilmişdir. Buna baxmayaraq, qərbi azərbaycanlı qaçqınların indinin özündə də bölgənin türk-İslam mədəniyyəti nümunələrini yaddaşlarında yaşatmaqdadırlar.

Bugünlərdə Naxçıvanda ikinci dəfə keçirilən “Qərbi Azərbaycana Qayıdış” festival-konqresində bu qədim türk yurdunun 11 mahalının çadırının (İrəvan, Sərdarabad, Vedibasas, Dərələyəz, Göyçə, Zəngəzur, Kərbibasas, Qırxbulaq, Zəngibasar, Dilican, Şorayel) milli-mənəvi dəyərləri sırasında söz yaddaşı da nümunələri ilə bağlı təqdimatlar diqqət mərkəzində oldu.

Məqalədə verilmiş folklor nümunələrinin adı, janrı, toplandığı və ya aid olduğu Qərbi Azərbaycan bölgəsinin rayonunun, qəsəbəsinin, kəndinin və sakinlərinin (informatorların) adları və soyadları göstərilmiş, bəzi folklor nümunələri kameral təhlil və şərh edilib. Kəngərli rayonunun Çalxanqala və Yeni Kərki kəndlərində yaşayan Qərbi azərbaycanlı sakinlərdən toplanmış və Qərbi Azərbaycanın Keşişkənd, sonralar Başkənd rayonuna aid folklor nümunələrini XQ-nin oxucularına təqdim edirik.

“Gülüm ey”

**O tayda quş yatıbdı, ay gülüm ey,
Buynuzların çatıbdı, ay gülüm ey.
Hayf o qoçun əməyinə,
Quru yerdə yatıbdı, ay gülüm ey.**

“Cehizbağlama”

Gəlin köçən zaman qız evi toyun səhəri günü gəlinə cehiz göndərir. Cehizlik əşyaların içərisində böyük xalça, yaxud xalı olarsa, buna cehizbağlama deyirlər. Yəni filankəs qızına cehiz bağla-

də əzəli Azərbaycan torpağı Qərbi Azərbaycan bölgəsinə aiddir.

Əzəli Azərbaycan torpağı Qarakilsə rayonunun (Sisiyan) Murxuz kəndinin sakinli olmuş 83 yaşlı Atakişiyev Məzəddin Rüstəm oğlu bir zamanlar özünün də qaldırdığı bir adətdən bəhs etdi. Danışarkən səsinə nisgilli, gözələndəki həsrəti duymaq heç də çətin deyildi.

“Şaxbəzəmə”

Bu adət Qərbi Azərbaycanla yanaşı, müstəqil Azərbaycan Respublikasının qərb bölgələrində, Naxçıvan Muxtar Respublikasının isə yalnız Şahbuz rayonunun Kükü kəndində yaşadılan adətdəndir. Zənnimizcə, “Şaxbəzəmə”, yaxud “Şaxqaldırma” adətli 1918–1920-ci illərdə Qərbi Azərbaycanın Qarakilsə bölgəsindən Kükü kəndinə deportasiya edilmiş sakinlər tərəfindən icra edilmiş, daha sonra bütün kənd əhli bu adətə mənimşmişdir.

Qərbi Azərbaycan bölgələrinə xas olan adətlərdən biri də “Şaxbəzəmə” adətidir ki, bu adətə “şaxqaldırma” adı ilə də rast gəlinir. Cürbəcür şirniyyat və hədiyyələrlə bəzədilmiş və 1 metr hündürlüyündə olan şaxın gəlinin ata evindən ər evinə gedərkən nümayişkarənə şəkildə böyün ən yaxın dostu (Sağdış – ona “qar-daşlıq” (qardaşdix) da deyirlər.) tərəfindən qaldırılması adətidir.

Qeyd edək ki, “şax” sözü əsl türk sözü olub, əski türklərdə “quru ağac” anlamında işlədilmişdir. O da məlumdur ki, ağac kultuna inam əski türklərin inanc sistemində mövcud olmuşdur. İnanca görə, ağac bərəkət, həyat və xoşbəxtlik rəmzidir.

Göründüyü kimi, əski türk sözü olan “şax” sözü Qərbi Azərbaycan bölgəsinin şivələrində də qorunub saxlanılmaqdadır.

Dərələyəz mahalının Paşalı rayonunun Zeytə kəndində toy mərasimlərinə aid belə bir adət var imiş: qar-daşlıqtutma...

“Qardaşutma”

Bəyın ən yaxın dostu (sağdış) Qərbi Azərbaycanın əksər bölgələrində bəyın yalnız sağdışı olurdu ki, buna da “qar-daşlıq” (qardaşdix) deyirdilər. Qarakilsə bölgəsində toy boyunca bəyın yanında duran, toyu idarə edən qar-daşlıqın tutulması xüsusi bir adətə həyata keçirilirdi. Toydan bir qədər əvvəl bəy və onun ailəsi qar-daşlıq tutulacaq evə qonaq gedir, həmin ailədəki cavan oğlanın bəyə qar-daşlıq durması istənilirdi. Bu zaman qar-daşlıq evinə bəxşis də veriliirdi. Razılıq alındıqdan sonra qar-daşlıq evində də toya hazırlıqlar başlayırdı. Qar-daşlıq evindəki hazırlıq gəlin ər evinə gələn zaman bəyə gəlinə hədiyyə ediləcək şaxın bəzədilməsi üçün şirniyyatların və hədiyyələrin alınması, şaxın bəzədilməsindən ibarət idi. Qar-daşlıq qohum, yaxud da ən yaxın dost ola bilər.

Bu adət Naxçıvan Muxtar Respub-